

"תורתך שעשועי"

יו"ל ע"י בית מדרש לבעלי בתים ולגמלאים - גני הדר פתח תקוה

ראש הכולל - הרב זכריה אינגבר. עורך הגיליון - הרב שמואל אינגבר.

"כי ימוך אחיך ומטה ידו... גר ותושב וחי עמך" (ויקרא, כ"ה, ל"ה)

(לה) וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך. (לו) אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלקיך וחי אחיך עמך (ויקרא כ"ה, ל"ה - ל"ו). בפסוק ל"ה מתעוררות מספר שאלות ונדון בהן לפי סדר הופעתן בפסוק :

א. "אחיך... עמך" - את מי זה כולל

כלפי מי האדם מחויב במצווה זו? נראה, שאם הכוונה, שלא לעשות פעולה שלילית כלפי אחיך, אז אפשר לומר שזה מתייחס כלפי כל יהודי בעולם. אך אם הכוונה לפעולה חיובית שמשמעותה לתמוך ע"י נתינה לאחר, זה לא נראה סביר שכל אדם יצטרך לתמוך בכל אחד מישראל בעולם הזקוק לתמיכה. חלק מהפרשנים מתמקדים בתיאור - 'עמך' הראשון בכדי להסביר למי הכוונה במילה - 'אחיך'. 'אבן עזרא' מדייק במילה - 'עמך' ואומר : 'עמך - שאתה חייב לנמצא עמך שאתה רואה'. כלומר, החיוב הוא מצומצם ולא מוטל להחזיק ביד כל אחד ואחד מישראל, אלא רק במי שנמצא אתך רואה אותו.

בעל 'העמק דבר' מוסיף עוד תנאי שמדובר באחיך שיש לו נכסים ושדה בא"י, אלא שאין כוחו יפה לזרוע, ואז והחזקת בו - בהלוואה, ובה אתה יודע שהוא נאמן לשלם, לאחר שיראה זרע בשדהו. אך אם ימוך איש שאין תקוה שישלם כמו גר ותושב שאין לו אחוזה בארץ, וגם אם אחיך היהודי נמצא במצב כזה, אז אינך צריך להלוות להם. ומדובר בארץ ישראל שרגילים היו לחיות מן הקרקע, והדבר מובן שבחז"ל שחיות האדם תלויה באומנות או במסחר, אז כל מי שיוכל להחזיר אח"כ את ההלוואה, אתה מחויב להלוות לו.

ב. "עמך"

המילה 'עמך' במשפט - 'ומטה ידו עמך' לא מובנת ונראית מיותרת, והיה אפשר לכתוב : 'וכי ימוך אחיך ומטה ידו והחזקת בו'.

לעיל הבאנו את דעת 'אבן עזרא' שמדייק מהמילה - 'עמך' שאתה חייב לעזור לאחיך הנמצא עמך שאתה רואה אותו.

בעל 'כתב סופר' אומר שאדם שיש לו שפע, אין בזה חידוש אם יתן מעט גם לעני. אך אם גם לו חסר לפעמים, ונותן מן המעט גם לעני, זה מורה שהוא משתתף בצער. ובה מבאר את הפסוק - 'בחנוני נא בזאת אם לא אפתח לכם ארובות השמים' [מלאכי ג, י], כלומר, 'אם לא' - אם לא יהיה די לכם, אז - 'בחנוני' ותתנו צדקה, ואז - 'והריקותי לכם ברכה עד בלי די'. ועפ"י זה הוא מסביר את המשפט - 'ומטה ידו עמך', שידו של אחיך מטה 'עמך', שגם ידך מטה ואתה במצב ירוד כלכלית, בכל זאת אתה צריך להחזיק בו.

בעל 'אזניס לתורה' מסביר את הפסוק : 'אם כסף תלווה את עמי את העני עמך' (שמות כ"ב, כ"ד), שאם יש לך כסף יותר ממה שאתה צריך, סימן שחלקו של העני נמצא - 'עמך', ועליך לתת לו בהלוואה את מה שהוא שלו. וזו גם המשמעות כאן, שכאשר ימוך אחיך ומטה ידו, תדע לך שהכסף שלו נמצא 'עמך' - אצלך, ולכן אתה צריך לתת לו בהלוואה.

ג. "ימוך אחיך... ומטה ידו"

בפסוק זה ישנם שני תיאורים של העני - 'ימוך אחיך' וגם - 'ומטה ידו', ויש להבין את הצורך בשני תיאורים אלו, ולשם נכתבו שניהם. נראה לומר, שהפועל - 'ימוך' מורה על אדם שנמצא במצב נמוך מבחינה כלכלית, שהיה במקום גבוה וירד מנכסיו. ואילו הפועל - 'מטה' הוא מלשון נטייה, כלומר שהוא עדיין לא ירד מנכסיו אלא מתחיל לנטות מטה. נוכל גם לחזק זאת עפ"י הפועל - 'ימוך' שבא בזמן עתיד, בניגוד לפועל - 'ומטה' שבא בזמן עבר, לומר שכבר מטה ידו, אך עדיין לא מך בפועל, אלא ימוך בעתיד אם לא יעזור לו.

ואפשר להוכיח זאת מדברי 'רש"י' שאומר : 'והחזקת בו - אל תניחנהו שירד ויפול ויהיה קשה להקימו, אלא חזקהו משעת מותו היד, למה זה דומה למשאוי שעל החמור, עודהו על החמור אחד תופס בו ומעמידו, נפל לארץ חמשה אין מעמידין אותו'. משמע, שאת המילה - 'ימוך' הוא מפרש - 'ירד ויפול', ואילו על המילה - 'ומטה' הוא אומר - 'משעת מותו היד' כלומר שמתחיל לנטות כלפי מטה.

ד. "גר ותושב"

בתחילת הפסוק נאמר - 'אחיך', ובדרך כלל הכוונה לאדם שהוא אחיך במצוות, ובסוף הפסוק נאמר - 'גר ותושב', ויש להבין למי הכוונה בכינויים אלו, האם מדובר על אדם אחד שהוא 'גר ותושב', או על שני אנשים האחד הוא 'גר' והשני הוא 'תושב'. אם היה כתוב - 'גר ותושב' בלי וי"ו החיבור היתה הכוונה לאדם אחד שהוא גוי שקיבל על עצמו לא לעבוד עבודה זרה. אלא בגלל שמופיע עם וי"ו החיבור - 'גר ותושב', נראה שהכוונה לשני אנשים 'לגר' בנפרד ול'תושב' בנפרד, ובמקרה זה נראה שגר הכוונה לגר צדק. אך במקרה זה קצת קשה מדוע הגר צדק מובא יחד עם התושב, הרי גר צדק הוא כבר בגדר אחיך. והבנת הדברים היא לא פשוטה עד שאמר רבי במס' 'בבא מציעא' (ע"א ע"א) : 'וגר תושב האמור לענין רבית איני יודע מה הוא'. במפרשים נמצא מספר גישות להסבר הדבר :

גר צדק - 'רש"י' אומר : 'גר ותושב - אף אם הוא גר או תושב, ואיזהו תושב כל שקבל עליו שלא לעבוד ע"א ואוכל נבלות'. לגבי תושב הוא מסביר שהכוונה לגוי שקיבל על עצמו שלא לעבוד ע"ז, ולמרות שהוא אוכל נבלות. ולגבי - 'גר' ברור שמתכוון לגר צדק.

גר תושב - 'מלבי"ם' סובר שכאן נאמר - 'גר ותושב' לומר שמדובר על גר שהוא תושב. ומביא את 'רש"י', וטוען שלא משמע כן במס' 'ב"מ' (ע"א ע"א) ששואלת הגמ' לגבי משמעות 'גר תושב' האמור לענין רבית. שמצד אחד כתוב - 'גר ותושב וחי עמך אל תקח מאתו נשך ותרבית', ומצד שני מובא בברייתא שמותר ללוות ולהלוות בריבית מגר תושב. ומתוך רב נחמן בר יצחק שלא נאמר - 'אל תקח מאתם' אלא 'מאתו' כלומר דווקא מישראל. ויש לחלק את הפסוק כך - תחלה אמר סתם - 'והחזקת בו', ואח"כ מבאר שיש הבדל אם הוא גר ותושב אז - 'וחי עמך'. (ולכן לא כתוב וחי אחיך כי מדבר בגר תושב) אבל בישראל - אל תקח מאתו נשך ותרבית וחי אחיך עמך.

'גר ותושב' - 'גר' או 'תושב' - ונראה לומר פירוש שיפתור את בעיית הבנת האות - וי"ו, שישנם מספר מקומות בתורה שלאות וי"ו יש

את משמעות המילה - 'או'. כמו למשל בפרשת 'משפטים' שנאמר: "ומכה אביו ואמו מות יומת", וברור שהכוונה - או אמו, ולפי"ו נוכל לחזק את שיטת 'רש"י' וה'ספרא' ש'גר ותושב' הם שני אנשים והמובן הוא - 'גר או תושב'.

'גר ותושב' - יגור וישב - פירוש מפתיע מובא בתרגום 'יונתן': "ידור ויתושב" ויתפרנס עמך". וכן בתרגום 'אונקלוס' עפ"י גרסת חלק מהפרשנים: "ידור ויתושב ויחי עמך". 'רמב"ן' מתייחס לתרגום 'אונקלוס' ואומר: "ואונקלוס עשה: 'גר ותושב ויחי עמך' הכל מן המצוה - 'ידור ויתושב ויחי עמך', אבל על דעת רבותינו בגמרא ('בבא מציעא' ע"א ע"א), והחזקת בו ובגר ותושב, ויחי כל אחד מהם עמך". כלומר, שלפי התרגומים - 'גר ותושב' אינו מגדיר סוגי אנשים, אלא זו פעולה שצריך לעשות לזה שמטה ידו, שיגור וישב עמך.

בעל 'הכתב והקבלה' מחזק פירוש זה של התרגומים על פי טעמי המקרא. כי לפירוש שאר המפרשים המקרא הזה כולל שני צוויים, אחד על אחיך - 'כי ימוך אחיך והחזקת בו', והשני על הגר - 'גר ותושב ויחי עמך'. ולפירוש זה היה ראוי שטעם האתנחתא יבא תחת - 'והחזקת בו', ואז ציווי אחד היה על אחיך שאתה צריך להחזיק בו, והציווי השני על גר ותושב שיחיה עמך. ולפי זה לא ברור מדוע טעם האתנחתא מופיע מתחת למלה 'עמך' ואז מקבלים שני חלקי פסוק שבשניהם לא מובנת הכוונה. בראשון נאמר: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך", ויש כאן תיאור מצבו הכלכלי של אחיך, אך לא ברור במה יש לעזור לו. ובשני נאמר: "והחזקת בו גר ותושב ויחי עמך", שגם בו יש קושי בהבנה. אבל לפי התרגומים הפסוק מובן, בחלק הראשון התורה מגדירה את מצבו הכלכלי של אחיך, ובחלק השני היא אומרת מה צריך לעשות, להחזיק בו ושיגור וישב ויחי עמך.

אמנם, לפי התרגומים מוסברים מספר קשיים בפסוק, עד 'שה'ת"ס סופר' מעיר ש'אונקלוס' נזהר מהבעיה הזו, ולכן תרגם בצורה של פועל - 'ידור ויתושב עמך', וזוה לא נכנס לבעיה האם 'גר ותושב' הם דבר אחד או שני דברים. אך שאר הפרשנים לא נטו לפרש בצורה זו, ואולי כפי שאומר 'רמב"ן' שפירוש זה נוגד את דעת רבותינו בגמ'.

ה. בתחילה הקדמה ואח"כ הוראה - הקשר בין חלקי הפסוק ומשמעותם

ולפי שאר הפרשנים, בין שמפרשים ש'גר ותושב' הם אדם אחד ובין שמפרשים שהם שני אנשים, עדיין לפי נוסח הפסוק ולפי טעמי המקרא לא כל כך ברורה כוונת הפסוק, מהי צורת העזרה ל'אחיך' ומהי צורת העזרה ל'גר ותושב'. כי אם שני הצוויים חלים על כולם, היה צריך לכותבם יחד מעין זה: "וכי ימוך אחיך או גר ותושב והחזקת בו ויחי עמך".

ונראה לומר, שהפסוק בא לומר שני דברים. בחלק הראשון התורה מקדימה ואומרת לנו: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך", עם הטעם 'אתנחתא' תחת המילה 'עמך', וזוה מוסרת לנו ענין ערכי ואמונתי כהקדמה לציווי שיבוא בהמשך הפסוק. את ההקדמה הזו חשוב שכל יהודי ידע אותה והיא, שבכל מקרה שמטה ידו של אחיך תדע שזה 'עמך' כלומר קשור אליך באיזו שהיא צורה, וכפי הפירושים השונים שהבאנו לעיל.

ובחלק השני בא הציווי שמפרט לנו מה לעשות במקרה זה. ומכיוון שלא מדובר כאן על אדם עני הזקוק לצדקה, אלא על אדם שנוטה ליפול, וצריך רק לעזור לו שלא יפול, לכס לאדם כזה צריך לעזור ע"י הלוואה בלבד. וזו משמעות ההוראה - 'והחזקת', שע"י הלוואה מחזיקים בו ומחזיקים אותו שלא ימוך.

ואח"כ התורה מפרטת על מי מדובר: "בו גר ותושב", וכאילו האות 'בית' מוסבת גם על הבאים אחריו, וכאילו היה כתוב: "והחזקת בו ובגר ובתושב", והמילה - 'בו' חוזרת על - 'אחיך' המובא בחלק הראשון של הפסוק. וצריך לשוב ולהזכירו, כי בחלק הראשון הוא מובא בהקשר לרעיון הערכי, ועכשיו חוזרים לדבר בו בהקשר לציווי שחל על היהודי לעזור לו. ועפ"י פירוש זה מובנת הפסקה הזאת, בניגוד לפרשנויות האחרות שעל פיהם קשה להבין את המשפט: והחזקת בו גר ותושב".

ולפי זה, גם תהיה מסודרת ההדרגה בין שלושת האנשים הללו הזקוקים להלוואה, קודם אתה צריך לעזור לאחיך שהוא יהודי מלידה, אח"כ אתה צריך לעזור לגר צדק שהצטרף לעם היהודי, ולבסוף אתה צריך לעזור גם לתושב שגר בארץ וקיבל על עצמו לא לעבוד ע"ז. והפסוק מסיים ואומר - 'והי עמך', שע"י הלוואה הזו כל אחד מהם יוכל לחיות עמך בשווה.

ולפי זה, גם נבין מדוע בסוף פסוק ל"ה נאמר - 'והי עמך' בניגוד לסוף פסוק ל"ו שבו נאמר - 'והי אחיך עמך'. כי בפסוק ל"ה מדובר שיש לתת הלוואה גם לגר ולתושב, ולכן אי אפשר לציין שם - 'אחיך', כי ההוראה היא לאו דווקא לאחיך אלא גם לגר ולתושב, ולכן נאמר סתם - 'והי עמך'.

ו. "לא תקח מאתו נשך ותרבית" - הקשר בין פסוק ל"ה לפסוק ל"ו

על פי דברינו לעיל, שהעזרה באה לידי ביטוי בנתינת הלוואה, נבין את ההמשך הבא בפסוק ל"ו, שכאשר אתה נותן לו הלוואה לא תקח מאתו נשך ותרבית. אלא שכאן נשאר קושי מסוים, כי מהנוסח - 'לא תקח מאתו נשך ותרבית' המובא בפסוק ל"ו משמע, שהוא מוסב על מי שהזכיר בפסוק ל"ה, ודין זה וודאי לא מוסב על ה'תושב' המוזכר שם אחרון, שהוא גוי אוכל נבלות, שממנו מותר לקחת ריבית, אלא מוסב רק על 'אחיך' או גם על ה'גר' אם הכוונה ל'גר צדק'. וא"כ למה דין זה מובא בפסוק נפרד, ולא בצמוד לאחיך אלא צמוד יותר לגר ותושב?

ונראה לומר, שההוראה שלא תקח מאתו נשך ותרבית, מוסבת על אחיך וגם על גר צדק שעכשיו הוא אחיך במצוות ומשניהם אסור לקחת ריבית, והדבר מפורש בסוף הפסוק - 'והי אחיך עמך'. ונסביר שבפסוק ל"ה התורה הזכירה את גר הצדק בנפרד, בכדי לתת הדרגה של סדר האנשים הנתמכים, קודם אחיך ואח"כ גר הצדק ולבסוף התושב. אך בפסוק ל"ו שנאמר בו איסור ריבית, אין צורך להזכיר את גר הצדק בנפרד, אלא הוא כלול בכינוי - 'אחיך'.

'המאירי' בפירושו למס' 'בבא מציעא' (ע"א ע"א) גם מתייחס לקושי זה, ומסביר לפי דעתו ש'גר ותושב' הוא אדם אחד - 'גר ותושב', אך מדייק ממה שכתוב בפסוק ל"ו בלשון יחיד - 'אל תקח מאתו' ולא - 'מאתם' בלשון רבים, ולכן וודאי שזה מוסב רק על - 'אחיך'.

בתקופת הקורונה השיעורים מתקיימים בטלפון ובתוכנת זום, כל המעוניין להשתתף יפנה במייל מטה ויקבל קישורית לזום ומספר לטלפון

השיעורים מתקיימים במלכ רגיל צבית הכנסת חניכי הישיבות - רח' מנחת שלמה 3 גני הדך פתח תקוה

שעה 11:00 - שיעור בגמרא מסכת שבת. שעה 12:00 - שיעור באור החיים הקדוש.

ביום ה' שיעור בפרשת השבוע (שיעור זה מתפרסם בסוף השבוע בבתי הכנסת בעלון של בית המדרש)

לפרטים נא לפנות בטלפון - 0548448692. לתגובות הערות והארות ולקבלת הגליון במייל, גם צמהדורה מורחבת,

נא לפנות לכחובת - Ingber@bezeqint.net